

dırılırdı. Burada özellikle hassas ruhlu Sultan Selim'in sanatkâra karşı muamelesi anlatılmaya değer bir hadisedir: Yesârî, özürülü bedenine rağmen oğlu Mustafa İzzet ile birlikte 1206 (1792) yılında hacca niyetlendiğinde bunu duyan padişah 1 Receb (24 Şubat) günü onları Topkapı Sarayı'nda kabul ederek iltifatta bulunduktan sonra Aynalıkavak Kasrı için Şeyh Galib'e ait bir kasideyi yazmasını, eğer hacca gidişi dolayısıyla vakit darlığından yazamayacaksa başkasının yazısını da istemediğini söyleyip ilâve eder: "Lâkin hatırım için ne kadar da zahmet ise katlanın!" diyerek kendisine 12.500 kuruş yolluk ihsan eder. Bu zarafete, ta'lik hattının hünkârı da seyahat öncesi Aynalıkavak'a yazdığı kitâbe ve kuşak hatları ile karşılık vermiştir. Ancak kuşak yazıları taşâ hâkkolunmayıp sıva üzerine yapıştırma altınla işlendiği için sonraki tamirlerde tamamen bozulmuştur.

Son zamanlarını hastalıklarla geçiren Yesârî Esad Efendi 12 Receb 1213'te (20 Aralık 1798) vefat ederek Fatih'in Gelenbevi semtindeki Tütü Abdüllatif Efendi Medresesi'nin hazîresine gömüldüğü de elli bir yıl sonra yanına defnedilen oğlu Mustafa İzzet Efendi'ninkiyle beraber kabirleri tahminen, 1925 yılında onarıp genişletilen yolun altında kalmış ve kaybolmuş, mezar kitâbeleri ise Fâtih Camii hazîresine götürülmüştür. Yesârî Esad Efendi, oğlu Mustafa İzzet'i de ta'lik hattında mükemmel sûrette yetiştirmiştir. Babasından sonra ta'lik hattında Osmanlı-Türk karakterini daha da pekiştiren Yesârîzâde imzalarında babasını da daima lakabıyla anar. Oğlundan başka Mîr Mehmed Emin ve Arapzâde Mehmed Sâdullah, Mehmed Şehâbeddin, Mektûbî İbrâhim Edhem, Şerif İhyâ efendiler de Yesârî'nin en meşhur öğrencileridir.

Yesârî'nin taşâ mahkûk celî ta'lik kitâbelerinden zamanımıza intikal edenlerden bazıları şunlardır: Reisülküttâb Recâi Efendi Mektep ve Sebili (Vefa, 1189/1775); Beylerbeyi Camii (1192/1778); Hamîd-i Evvel Medresesi (Bahçekapı, 1194/1780 [imzasız]); Hacı Selim Ağa Kütüphanesi (Üsküdar, 1196/1782); Emîrgân Camii ve Çeşmesi (1197/1783); Fâtih Türbesi kapı içi kitâbesi (1199/1785); Aynalıkavak Kasrı kitâbesi ve içinde kuşak (1206/1792); Eyüp Mihrişah Vâlide Sultan İmareti, Türbesi, Sebili (1209/1794); Topkapı Sarayı içinde Kubbealtı ve Harem'de kitâbeler; Bulgaristan Şumnu'da Kurşunlu ve Reis Paşa camilerinin kitâbeleri; muhtelif nişan taş-

ları (Beşiktaş-İhlamur, Teşvikiye Camii avlusu, Sarayburnu-Gülhane sahası). Ayrıca müze, kütüphane ve hususi koleksiyonlarda kıta, murakka' hilye ve levha olarak eserleri mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 243; Cevdet, *Târih*, VI, 314-315; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 717; Cl. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*, Paris 1908, s. 291-292; A. Süheyl Ünver, *Mehmed Es'ad Yesârî*, İstanbul 1955; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 531-536; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 182-184; M. Uğur Derman, *Türk Hat San'atının Şâheserleri*, İstanbul 1982, rs. 19, 25; a.mlf., *Letters in Gold*, New York 1998, s. 100-101; a.mlf., *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002 s. 124-125; a.mlf., *Eternal Letters*, Sharjah 2009, s. 104-107; a.mlf., *Ömrümün Bereketi: I*, İstanbul 2011, s. 290-297; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, Ankara 1990, II, 887-888; *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 206-208; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999, s. 166-171; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2010, s. 363-365; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi", *TTK Belleten*, XXXVII/148 (1973), s. 622-623.

M. UĞUR DERMAN

YESÂRÎZÂDE FERÎK AHMED

(bk. NECİB AHMED PAŞA, *Yesârîzâde*).

YESÂRÎZÂDE MUSTAFA İZZET

(bk. MUSTAFA İZZET, *Yesârîzâde*).

YESEVİYYE

(البسوّة)

Ahmed Yesevî'ye

(ö. 562/1166)

nisbet edilen ve Orta Asya'da etkin olan tarikat.

Ahmed Yesevî'nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müridleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata Yeseviyye denildiği gibi Ahmed Yesevî'nin "Sultan" lakabına nisbetle Sultâniyye, cehrî zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin kimden hilâfet aldığı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. İlk hocası ve şeyhi, aynı zamanda akrabası ol-

duğu anlaşılan Arslan (Baba) Bâb'dır. Onun vefatından sonra kaynaklarda Yûsuf el-Hemedânî, Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî ve ya Ebû Hafs Ömer Sühreverdî'ye intisap ederek hilâfet aldığı söylenir. Bu rivayetlerden en çok kabul göreni Yûsuf el-Hemedânî'den hilâfet aldığı yolundadır. Yûsuf el-Hemedânî'nin halifelerinden Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, Hâcegân tarikatının kurucusu kabul edilir. Hemedânî'nin bir diğer halifesi sayılan Ahmed Yesevî ise Yeseviyye'nin kurucusudur. Dolayısıyla Hâcegân ile Yeseviyye birbirinden farklı iki tarikattır. Öte yandan Ahmed Yesevî'nin babası İbrâhim Ata'nın da bir şeyh olduğu ve onun Yesi'deki halifesi Mûsâ Hoca'nın Âişe Hoştâc adlı kızını Ahmed Yesevî ile evlendirdiği rivayet edilir. Bu rivayet dikkate alınarak Yesevî'nin bu akraba çevresinden de önemli derecede tasavvufî eğitim aldığı söylenebilir. Ahmed Yesevî'nin atalarından İshak Bâb'ın İshak Türk ile aynı kişi olduğu ve bu ailenin Mübeyyiza mezhbine mensup bulunduğu iddiası ise henüz kanıtlanabilmiş değildir.

Ahmed Yesevî'nin en meşhur halifeleri Mansûr Ata, Said Ata, Sûfî Muhammed Dânişmend ve Hakîm Ata'dır. Bunlardan Mansûr Ata, Arslan Bâb'ın oğludur. Mansûr Ata'nın oğlu Abdülmelik Ata, torunu Tâc Hoca ve torununun oğlu Zengî Ata da Yesevî şeyhidir. Yesevî'nin ikinci halifesi Said Ata hakkında yeterli bilgi yoktur. Üçüncü halifesi Sûfî Muhammed Dânişmend, Otrar şehri civarında irşad faaliyetinde bulunmuş, şeyhi Ahmed Yesevî'nin ve diğer bazı sûfîlerin tasavvufî görüşlerini *Mir'âtü'l-kulûb* adlı Türkçe eserinde toplamıştır. Sûfî Muhammed Dânişmend'in halifesi Süzûk Ata (Süksük Ata) diye anılan Şeyh Mustafa'dır. Şeyh Mustafa'nın halifesi İbrâhim Ata, İbrâhim Ata'nın oğlu İsmâil Ata'-

Zengî Ata'nın halifelerinden Sadr Ata'nın mezarı

YESEVİYYE

dır. Babası öldürüldüğünde on yaşında olan İsmâil Ata zâhir ilimleri tahsile ve tasavvufî eğitimine Hârizm, Buhara ve Semerkant'ta devam etmiş, ardından Hocend'de Şeyh Maslahat Hocendî'den hilâfet alıp kendi memleketi Kazıgurt'ta irşada başlamıştır. Oğlu ve halifesi Hoca İshak, XIV. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı *Hadikatü'l-ârifîn* isimli Türkçe eserinde İsmâil Ata'nın ve diğer bazı sûfilerin görüşlerine yer vermiştir. Yeseviyye'nin bu kolunda adı geçen Süksük Ata'nın Taraz'da yöneticilik yapan "Melikü'z-zühhâd" lakaplı bir kişiye hilâfet verdiği, bu silsilenin Ebû'n-Nûr Süleyman Âşık b. Dâvûd, Cemâleddin Muhammed Kâşgarî ve İbrâhim b. Ömer el-Alevî ez-Zebîdî yoluyla devam ederek önce Yemen'de, daha sonra Kuzey Afrika'da başka tarikatlarla birleştiği ve nihayet XIX. yüzyılda Senûsiyye'nin içinde eridiği anlaşılmaktadır.

Ahmed Yesevî'nin dördüncü ve en meşhur halifesi Hakîm Ata'dır (ö. 582/1186). Asıl adı Süleyman Bakırgânî olup tasavvuf eğitimi tamamladıktan sonra Yesi'den ayrılarak Hârizm bölgesine gitmiş ve orada halkı irşadla meşgul olmuştur. Ahmed Yesevî gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hakîm Ata'nın bazı şiirleri *Bakırgan Kitabı* adlı bir mecmua içinde günümüze ulaşmıştır. *Âhir Zaman Kitabı*, *Hazret-i Meryem Kitabı* ve *Mî'râcnâme* gibi başka manzum eserleri de bulunan Hakîm Ata'nın hayatı ve menkıbeleri yazarı belli olmayan Türkçe mensur *Hakîm Ata Kitabı*'nda toplanmıştır (nşr. Münnevver Tekcan, İstanbul 2007). Hakîm Ata'nın en önemli halifesi Zengî Ata'dır (ö. 656/1258). Taşkent'te yaşayan Zengî Ata'nın çobanlık yaparak geçimini sağladığı ve şeyhi Hakîm Ata'nın vefatından sonra dul kalan hanımı Anber Ana ile evlendiği nakledilir. Zengî Ata'nın meşhur dört halifesi Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata'dır. Mâverâünnehir'den ilim tahsil eden bu dört genç tasavvuf yoluna yönelmeyi arzu edip Zengî Ata'nın yanına gelmiş ve kendisine intisap ederek hilâfet almıştır. Bunlardan Seyyid Ata, Hârizm bölgesinde yaşamış ve Hâcegân şeyhlerinden Ali Râmîtenî ile görüşmüştür. *Reşehât* müellifi Fahreddin Ali Safî'ye göre yukarıda adı geçen İsmâil Ata hilâfetini Seyyid Ata'dan almıştır. Zengî Ata'nın tavsiyesiyle Seyyid Ata ve Sadr Ata'nın Deştikıpçak'taki Sarayçık'a gittiği, orada bulunan Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ı İslâmiyet'e davet ettiği ve Sadr Ata'nın gösterdiği keramet neticesinde Özbek Han ile birlikte 70.000

Yesevî şeyhlerinden Hazîni'nin *Menba'u'l-ebhâr fi riyâzi'l-ebâr* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1425)

kişinin müslüman olduğu nakledilir. Sadr Ata'nın ardından Elemîn Baba (bazı kaynaklarda Eymen veya Almîn), Şeyh Ali Şeyh ve Mevdûd Şeyh halkı irşada devam etmiştir.

Mevdûd Şeyh'ten sonra Yeseviyye silsilesi iki kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Kemal Şeyh İkânî, diğeri Hâdim Şeyh ile başlamaktadır. Kemal Şeyh'in ardından silsilenin bu kolu şöyle devam etmektedir: Şeyh Aliâbâdî (Seyyid Ahmed), Şemseddin Özgendi, Abdal Şeyh (Şeyh Üveys), Şeyh Abdülvâsi ve Şeyh Abdülmüheymin. Son şeyhin XVI. yüzyılda Taşkent'te yaşadığı bilinmektedir. Bu silsiledeki Şemseddin Özgendi "Şems-i Âsî" mahlasıyla hikmet tarzında şiirler söylemiştir. Hâdim Şeyh ile başlayan diğer Yesevî kolu da kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Birinci kol Hâdim Şeyh'in halifelerinden Şeyh Cemâleddin Kâşgarî Buhârî, Süleyman Gaznevî, Seyyid Mansûr Belhî ile devam ederek II. Selim ve III. Murad döneminde iki defa İstanbul'u ziyaret eden Nakşibendî ve Yesevî şeyhi Ahmed b. Mahmûd Hazîni'ye ulaşır (ö. 1002/1593'ten sonra). Hazîni'nin *Cevâhirü'l-ebâr min emvâcî'l-bihâr*, *Menba'u'l-ebhâr fi riyâzi'l-ebâr*, *Hüccetü'l-ebâr*, *Teselliyyü'l-kulûb*, *Câmi'u'l-mürşidîn* adlı eserleriyle bir divanı bulunmaktadır. Bu

koldaki Cemâleddin Kâşgarî Buhârî'den sonra başka bir alt kol Şeyh Hudâyâd Buhârî Gaziregî (ö. 939/1532), Mevlânâ Velî Kûh-i Zerî, Kasım Şeyh Azizân Kerminegî ve Pirim Şeyh yoluyla devam ederek Âlim Şeyh lakaplı Muhammed Âlim Sıddîki'ye (ö. 1043/1633) ulaşır. Âlim Şeyh 1033'te (1624) tamamladığı *Leme'hât min nefe-hâti'l-kuds* adlı Farsça eserinde Ahmed Yesevî'den başlayıp kendi dönemine kadar yaşamış olan birçok Yesevî şeyhi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Âlim Şeyh'in halifesi Mevlânâ Osman'a intisap ederek hilâfet alan Buharalı Mevlânâ Muhammedî İmlâ (ö. 1162/1749) Yesevîliğin yanı sıra Nakşibendiyye'den de icâzetli idi.

Âlim Şeyh'in halifelerinden M. Şerif Hüseyinî (ö. 1109/1697) Farsça kaleme aldığı *Hüccetü'z-zâkirin li-reddi'l-münkirin* adlı eserinde cehrî zikrin meşrûluğunu ispatlamak için deliller getirmiş ve önceki Yesevî şeyhleri hakkında bilgi aktarmıştır. Yesevîliğin yanı sıra Nakşibendîlik'ten de icâzet alan Muhammed Şerîf'in hikmet tarzında Türkçe şiirler yazan Kul Şerîf ile aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir. Kendisinden sonra silsile Fethullah Azizân ve Lutfullah Azizân ile devam edip Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed Buhârî'ye (ö. 1216/1801) ulaşır. Tasavvufa dair birçok eser kaleme alan Şeyh Hudâyâd, *Bustânü'l-muhibbîn* adlı Türkçe eserinde Yeseviyye tarikatının âdâbı hakkında önemli bilgiler nakleder ve cehrî zikri savunur. Onun halifesi Ömer İşân, Yesevîliğin yanında Nakşibendîliğin Müceddiyye koluna da bağlıydı. XIX. yüzyılın başlarına kadar izi sürülebilen ve yayılamış ya da Nakşibendîliğin içinde erimeye başlamış olsa da silsilesi takip edilebilen Yesevîlik bu tarihten sonra yazılı kaynaklarda izlenemez olmuş ve XIX. yüzyılın sonlarında Ruslar'ın Orta Asya'da hâkimiyet kurmasının ardından gözden kaybolmuştur.

Yukarıda adı geçen Yesevî şeyhlerinin dışında kaynaklarda hayatı veya silsilesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan Yeseviyye mensupları da mevcuttur. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Baba Maçın ve Yaşlıg Yunus Ata, İsmâil Ata'nın müridi Otluğ Yunus Ata, Bahâeddin Nakşibend'in kendileriyle görüştüğü Kusem Şeyh, Halil Ata ve Pehlivan Ata, Emîr Külâl'in oğlu ile görüşen Kök Ata, Türkistanlı Tonguz Şeyh, yalnız Türkçe konuştuğu için Türkçü Ata diye anılan Taşkentli bir Yesevî şeyhi bunlardan bazılarıdır. Yaşayan bir şeyhten tasavvufî eğitim almayıp rüyasında Ahmed

Yesevî'den ya da sonraki Yesevî şeyhlerinden Üveysî yolla hilâfet aldığı söylenen kişiler de olmuştur. XV. yüzyılda Şehrisebz yakınlarında yaşayan ve Hazret Beşîr diye anılan Seyyid Ahmed Beşîrî ile XVI. yüzyılda Doğu Türkistan'da yaşayan ve Yârkend'de vefat eden Muhammed Şerîf Büzürgvâr bunlardandır. Seyyid Ahmed Beşîrî'nin hayatı ve menkıbeleri Nâsîr b. Kâsım Türkistânî Fergânî'nin *Hadâ'îku'l-cinân* (*Heşt Hadîka*) adıyla anılan Farsça eserinde toplanmıştır. Muhammed Şerîf Büzürgvâr'ın menkıbeleri ise Muhammed Sıddîk Zelîlî'nin Türkçe manzum *Tezkire-i Hoca Muhammed Şerîf Büzürgvâr*'ı ile aynı adı taşıyan, ancak yazarı bilinmeyen Türkçe mensur bir eserde bir araya getirilmiştir.

Bazı kaynaklarda Tatar ve Bulgar bölgelerinde yaşayan Biraş b. Abraş Sûfî, Ufa yakınlarında kabri olan Hüseyin Beg, Azerbaycan'ın Niyazâbâd şehrinde türbesi bulunan Avşar Baba ve Türkmenistan'da yaşamış olan Gözlü Ata gibi şahısların Yesevî şeyhi ya da dervişi olduğu ileri sürülmüştür. XV. yüzyılın sonlarında kaleme alındığı tahmin edilen *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektâş-ı Velî doğrudan veya dolaylı biçimde Ahmed Yesevî'nin halifesi diye gösterilmişse de bu eserden daha önce XIV. yüzyılda yazılan Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ârifin*'inde ve XV. yüzyılda kaleme alınan Âşıkpaşazâde'nin *Târih*'inde Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vefâiyye tarikatı şeyhi Baba İlyâs-ı Horasânî'nin halifesi olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca XVII. yüzyılda kaleme alınan *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nde Yesevî dervişi olarak tanıtılan Geyikli Baba ve Emirci Sultan (Emîr-i Çîn Osman) daha eski ve güvenilir kaynaklar olan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbü'l-kudsiyye*'si ile Âşıkpaşazâde'nin *Târih*'inde Vefâiyye şeyhi Baba İlyâs'ın önde gelen halifeleri arasında gösterilmiştir. Güvenilirliği tartışmalı olan geç döneme ait *Vilâyetnâme* ve *Seyahatnâme* gibi kaynaklarda Anadolu'daki bir kısım Vefâiyye mensuplarının Yesevîyye tarikatı mensubu gibi gösterilmesi, XIII. yüzyılda Vefâiyye şeyhlerinden Baba İlyâs-ı Horasânî'nin Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı başlattığı isyanın doğurduğu toplumsal psikoloji ile doğrudan ilişkili olmalıdır. Babailer İsyanı adı verilen bu hareket devlet tarafından kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra Vefâiyye tarikatına mensup, özellikle Babailer'le ilişkisi bulunan birçok sûfî muhtemelen isyan suçlamasından kurtulmak için tarikatının adını gizlemiş ya da Ahmed Yesevî yolundan geldiğini öne sürmüş olmalıdır. Sonraki asırlarda bu söy-

lentiler *Vilâyetnâme* ve *Seyahatnâme* gibi kitaplara da geçmiştir. Bu sebeple güvenilir kaynaklarda ve orijinal silsilenâmelerde yer almadığı sürece Anadolu ve Balkanlar'da Yesevîyye tarikatının varlığından söz etmek oldukça zordur. XIX. yüzyılın sonlarında Orta Asya'nın Fergana vadisinde ve Kırgız bölgelerinde görülen Laçiler ile Saçlı İşânlar'ın da Yesevîlik'le bağlantısı ispat edilememiştir. Bunlar Orta Asya'daki Kalenderîler'in son kalıntıları olmalıdır.

Yesevîler, Orta Asya'da faaliyet gösteren diğer tarikatlarla bazan dostane ilişkiler kurmuş, bazan da karşılıklı rekabet ve muhalefete girişmişlerdir. Orta Asya'da yaygın ve etkin olan Nakşibendîler'den bazıları Yesevîler'i cehrî zikir, şeyhliğin babadan oğula geçmesi, tekke ve merasimlere fazla önem vermeleri gibi konularda eleştirmişler, Yesevîler de cehrî zikrin câiz olduğunu ispatlamak amacıyla birçok eser kaleme almışlardır. Ancak Nakşibendiyye'nin Kâsânîyye kolunda cehrî zikir, semâ ve halvet gibi uygulamalara hoşgörü ile bakıldığı için bu kola mensup bulunanlar Yesevîler'le genelde iyi ilişkiler kurmuşlardır. XVI. yüzyıldan itibaren bazı Yesevîyye mensuplarının Nakşibendîliğe de intisap etmeye başladıkları görülmektedir. Yesevî şeyhi Hazînî, Nakşibendiyye'nin Kâsânîyye kolundan Hâce Sa'd Cûybârî'nin halifesi Molla Emîn'den Nakşibendî icâzeti almıştır. XVII. yüzyılın başlarında yaşayan Yesevî şeyhi Tokum Şeyh Hîveki, 400 müridiyle birlikte bir Nakşibendî şeyhine intisap etmiştir. Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden Cemâleddin Hâce Dîvâne Seyyid Atâî de (ö. 1016/1607) Yesevîlik'le birlikte Nakşibendiyye, Kübreviyye ve Aşkıyye tarikatlarına mensuptu. Rıdvân lakaplı oğlu Muhammed Kâsım babasının menkıbelerini *Menâkıbü'l-aşyâr* (*Mağâmât-ı Seyyid 'Aşâ'i*) adlı Farsça eserinde bir araya getirmiştir.

Devlet yöneticileriyle münasebetler konusunda Yesevîler, Mâverâünnehir'de her zaman Nakşibendîler'in gerisinde kalmıştır. Şeybânîler'in ilk döneminde bu durum Yesevîler lehine değişecek gibi olmuşsa da Şeybânî Han'ın önceleri intisap ettiği Yesevî şeyhi Cemâleddin Kâşgarî Buhârî'yi Buhara'dan Herat'a sürgün etmesi durumu yine Nakşibendîler'in lehine çevirmiştir. XVIII. yüzyılda bazı Mangıt hanlarının Nakşibendîliğin Müceddidiyye koluna bağlı olması ve cehrî zikri yasaklamaları zaten gücünü yitirmiş olan Yesevîler'i daha da sönük hale getirmiştir.

Âdâb ve Erkân. Yesevî şeyhlerinden Hoca İshak'ın XIV. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı *Hadîkatü'l-ârifin*'de (vr. 91^b) anlattığına göre intisap merasimi şöyle yapıldı: Şeyh mürid olmak niyetiyle gelen kişinin elini tutar, tövbe etmesini ve Allah'a yönelmesini tavsiye ederek tövbe virdini (Estağfirullahe'llezî lâ ilâhe illâ hû el-hayye'l-kayyûm ve es'elühü't-tevbe) üç defa tekrarladıktan sonra eline bir makas alır ve "Yâ eyyühe'llezîne âmenû tûbü ilâ lâhi tevbeten nasûhan" âyetini okur (et-Tahrîm 66/8). Ardından müridin sağından önce sağ, sonra sol, sonra da orta taraftan ikiye üçer adet kıl keser ve müride nâfile namaz kılmayı, sürekli zikretmeyi, şeyhinden izinsiz iş yapmamayı tavsiye eder.

Yesevîlik'te toplu ve sesli olarak icra edilen zikre "zikr-i erre" adı verilir. Zikr-i erre Farsça'da "testere zikri" demektir. Zikrin ilerleyen aşamalarında kelimeler kaybolup sadece boğazdan testere sesini andıran bir hırıltı çıktığı için zikre bu ad verilmiştir. XVI. yüzyılda Semerkant civarında yaşayan Ahmed Kâsânî'ye göre Hoca Ahmed Yesevî önceleri hafî (sessiz) zikir yapardı. Ancak Türkistan bölgesine gidince o bölge insanlarını bu zikirle yola getiremeyeceğini anlamış ve zikr-i erre adındaki sesli ve tesirli zikri başlatmıştır. XVII. yüzyıl Yesevî şeyhlerinden Buharalı Muhammed Şerîf Hüseyinî, Yesevî dervişlerinin bazan "Allah", bazan "hay", bazan da "hay, Allah" diye zikrettiklerini, zikir esnasında şevkin artması üzerine nefes alıp verirken zikir yapan kişilerin gırtlığından testere sesine benzer bir sesin çıktığını, sandığı emmârenin başına testere koyup onun arzularını kesiyormuş gibi bir duygu oluştuğunu, dervişlerin bazan da "hû" zikriyle meşgul olduklarını ifade etmiştir. *Risâle-i Zikr-i Hazret-i Sultânü'l-ârifin* adıyla bilinen, Çağatay Türkçesi'yle yazılmış, müellifi meçhul bir eserde Yesevî zikrinin altı türünden bahsedilir. 1. İsm-i zât zikri: "Allah". Bu zikir "Allah hû, Allah hû, yâ hû, Allah hû" şeklinde de icra edilir. 2. İsm-i sıfat zikri: "Hay âh, hay âh". Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kuyâmî) icra edilir, "Hay" ve "âh" derken beş parmak yumulur. 3. Dûsere zikri: "Hay, âh, Allah, hay, hû; hay, hayyen, hû Allah hay, hayyen, hû Allah". 4. Zikr-i hû: "Hû hû hû Allah, hû hû hû Allah". 5. Zikr-i çaykun. Zikir sırasında ritim, âhenk ve mûsikinin bir arada uyum içinde devam etmesi için zâkirin, elinde çingırak gibi bir aleti hareket ettirmesi, "çak çak" diye ses çıkartmasıdır

YESEVİYYE

(hû [çak], hû [çak])). 6. Çehâr darb: “Hay, âh âh âh, hay, hû; hay, âh âh, âh, hay, hû”. Bu altı zikir usulünün yanında bir de “zikr-i kebûter” (güvercin zikri) vardır ki “hû hû” diye icra edilir.

1873'te Orta Asya'da seyahat ederek bölgenin kültür hayatına dair önemli bilgiler derleyen Eugene Schuyler, Taşkent'te İştân Sâhib Hoca Mescidi'nde izlediği bir Yesevî zikrini anlatırken perşembe akşamı bu mescide gittiğini, genç yaşlı otuz kadar erkeğin kibleye doğru diz üstü oturmuş, yüksek sesle ve vücutlarını hızlıca hareket ettirerek, “Hasbî rabbî cellallah, mâ fî kalbî gayrullah, nûr Muhammed sal-lallah, lâ ilâhe illallah” cümlelerini okuduklarını, bu esnada başın sol omuza ve kalbe, ardından sağ omuza ve oradan tekrar kalbe doğru hareket ettirildiğini, bu hareketlerin yüzlerce defa tekrarlandığını, sesleri kısıncaya kadar farklı zikirleri okuyan dervişlerin daha sonra “hay, hay, Allah hay” zikrine başladıklarını, ritim hızlanınca ayağa kalkıp aynı merkez etrafında birkaç halka oluşturdıkları, “hay, Allah hay” zikrinin “hû Allah” şekline dönüştüğünü, fizik güçleri tükenince halkanın içine oturup şeyh (ışân) dua okurken mura-kabe ve tefekküre daldıklarını, Hâfız'ın *Dîvân*'ından bazı beyitler okunduktan sonra sesli ve hareketli zikrin tekrar başladığını, bu şekilde sabaha kadar devam ettiğini söyler.

Yesevîlik'te tasavvufî eğitimin önemli unsurlarından biri de halvetdir. Hazînî'nin *Cevâhîrû'l-ebâr*'da verdiği bilgiye göre diğer tarikatlardaki uygulamalardan farklı olarak Yeseviyye'de halvet gruplar halinde yapılır. Halvete girecek müridler mürşidin muvafakatiyle bir gün önceden oruç tutmaya başlar, halvetten bir gün önce sabah namazından sonra zikir ve tekbirlerini çoğaltırlar. Aynı gün ikindi namazının ardından halvethânenin kapı ve pencereleri kapatılır, müridler güneş batınca ya kadar tövbe ve zikirle meşgul olurlar. Akşam namazı kılınca iftar için sıcak su getirilir, müridler bununla oruçlarını açar ve bundan sonra su verilmez. Daha sonra kara danıdan halvet çorbası getirilir. Bütün halvet ehli bu çorbadan içtikten sonra harareti teskin için küçük bir karpuz kesilir ya da ayran verilebilir. Yemeğin ardından Kur'an-ı Kerim'den bir sûre yahut birkaç âyet okunur. Ayakta saf tutup üç kere tekbir getirilir, sonra oturulup gece yarısına kadar zikirle meşgul olunur. Bu esnada “hikmet” adı verilen ilâhîler oku-

nur. Ardından başlar tıraş edilir ve halvet-hânenin dört yönüne doğru tekbir getirilir. Daha sonra mum sönünceye kadar zikre devam edilir, ardından birkaç saat istirahat edilir ve görülen rüyalar şeyhe tabir ettirilir. Halvet gece gündüz kırk gün devam eder. Kırk günün sonunda mutfak görevlileri diğerlerinden daha önce halvethânenin çıkar ve kurban keserler. Kurbanların kanlarını ve kemiklerini gömerek saklamak âdetidir. Kesilen kurbanların boğazları kebab yapılarak soğuk su veya ayranla halvet ehline dağıtılır. O gece süfler evlerinde dinlenir ve ertesi gün sabah namazında dua ve zikirlerle halvetin tamamen bittiği ilân edilir.

Bustânü'l-muhibbîn'de halvet konusunda şu bilgiler verilir: Halvete giren süflerin dört önemli vazifesi ve virdi vardır. Birincisi kuşluk namazından sonra kefareti niyetiyle iki rek'at namaz kılmak ve her rek'atta Fâtihâ'dan sonra Kevser sûresini okumak, ikincisi, dört rek'at tesbih namazı kılmak ve ardından ne dileği varsa onu Allah'tan isteyip dua etmektir. Üçüncüsü, her gün Kur'an'dan 100 âyet okumak, dördüncüsü de zikirle meşgul olmaktır. Bu zikri icra edecek kişi eğer gönlü canlanmışsa hafi, gönlü canlanmamışsa cehri zikre devam eder (Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed Buhârî, s. 222-224). Yesevîlik'te tasavvufî eğitimi tamamlayıp hilâfet alan müride hırcanın yanı sıra bir asâ verilmesi de gelenektir. Ahmed Yesevî'nin müridi Süfi Muhammed Dânişmend'in *Mir'âtü'l-kulûb* adlı eserinde Yesevî'den naklettiği, âhir zamanda sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı ve bunların Ehl-i sünnet'i sevmeyeceği şeklindeki rivayetlerle Hoca İshak'ın *Hadîkatü'l-ârifîn*'inde İmam Mâtürîdî'ye atıf yapılması ve Yesevî kaynaklarında cehri zikri müdafaa için sürekli Hanefî fıkıh kitaplarına referansta bulunulması, Yeseviyye mensuplarının diğer Orta Asya Türkleri gibi Mâtürîdî ve Hanefî olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Süfi Muhammed Dânişmend, *Mir'âtü'l-kulûb*, Uppsala Üniversitetsbibliotek, nr. 472, vr. 158^b-177^a; Hoca İshak b. İsmâil Atâ, *Hadîkatü'l-ârifîn*, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 11838, vr. 1^b-131^a; Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l-kudsîyye*, s. 153, 169-170; Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1976, I, 381; Âşıkpaşazâde, *Târih*, s. 1, 46, 204-205; *Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme* (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 14-20, 100-103; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1996, s. 383-390; Fahrreddin Safî, *Reşehât-ı Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muîniyân), Tahrân 2536/1977, I, 17-34, 97; II, 370-372; Nâsır b. Ka-

sım Türkistânî, *Heşt Hadîka*, Kitâbhâne-i Genc-bahş (İslâmâbâd), nr. 4031; Ahmed el-Kâsânî, *Risâle-i Bâbüriyye*, İÜ Ktp., FY, nr. 649, vr. 239^b; Hazînî, *Cevâhîrû'l-ebâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 3893, vr. 15^a-17^b, 25^b-28^b; M. Âlim Sıddîkî, *Leme'hât min Nefehâtü'l-kuds* (nşr. M. Nezir Râncâh), İslâmâbâd 1986; M. Şerîf Hüseyinî, *Hüccetü'l-zâkirîn li-red-dî'l-münkirîn*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 372, vr. 1^b-203^b; Seyyid Zinde Ali, *Şemerâtü'l-meşâyih*, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 1336, vr. 1^a-291^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 18, 46; III, 237; M. Sıddîk Zelfî, *Dîvân* (nşr. İmin Tursun), Beijing 1985, s. 478-555; Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed Buhârî, *Bustânü'l-muhibbîn* (nşr. B. M. Babacanov – M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 222-224; Muhammed b. Ali es-Senûsî, *es-Selsebilü'l-mâ'în fi'l-ârarâ'iki'l-erba'in*, Bingazi 1968, s. 140-142; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 108^b; III, vr. 264^b-266^b; E. Schuyler, *Turkistan*, London 1876, I, 158-161; Gulâm Server Lâhûrî, *Hâzinetü'l-asfîyâ*, Kanpûr 1312/1894, I, 531-539, 657; Nâsirüddin Buhârî, *Tuhfetü'l-zâ'irîn*, Buhara 1910, s. 52-54, 85-94, 97, 133-138; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919) (nşr. Orhan F. Köprülü), Ankara 1981, s. 44-48, 87-118; D. DeWeese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994, s. 567-573; a.mlf., “Yasaviya”, *Islam na Territorii bivsey Rossiyskoy imperii*, Moskva 2003, IV, 35-38; a.mlf., “The Yasavi Order and the Uzbeks in the Early 16th Century: The Story of Shaykh Jamâl ad-Dîn and Muhammad Shibânî Khân”, *Tsentralnaya Aziya: İstoçniki İstoriya Kultura* (ed. E. V. Antonova v.dğr.), Moskva 2005, s. 297-310; a.mlf., “The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavi and Naqshbandî Sufi Traditions”, *Journal of Islamic Studies*, VII/2, Oxford 1996, s. 180-207; a.mlf., “Atâ'îya Order”, *Elr.*, II, 904-905; *Hakim Ata Kitabı* (haz. Münver Tekcan), İstanbul 2007; Ashirbek Muminov v.dğr., *İslamizatsiya i Sakralnaya Rodoslovnie v Sentralnoy Azii*, Almatı 2008, II, 188-189; Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-kulûb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, II/2, İstanbul 1997, s. 41-85; a.mlf., “Ahmed Yesevî'nin Menâkıbı”, a.e., III/1 (1998), s. 73-81; a.mlf., “The Basic Views of Khoja Ahmad Yasavi and His Followers”, *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 38, Erzurum 2009, s. 29-38; Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 207-215; Yusuf Akgöl, “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hazar Ötesi Türkmenlerine Tesiri ve Bu Çerçeve de Bazı Tesbitler”, *Bilgi*, sy. 8, Ankara 1999, s. 47-63; Bakhtiyar Babadjanov, “Une nouvelle source sur les rituels de la tariqa yasaviyya: Le risâla-yi Dhikr-i Sultân al-Ârifîn”, *Journal of the History of Sufism*, III, İstanbul 2001, s. 223-228; Seyfuddin Refiuddin – Nadirhan Hasan, “Hazînî'nin Câmiu'l-Mürşidin Adlı Eseri Hakkında”, *Tasavvuf*, sy. 12, Ankara 2004, s. 159-166; Thierry Zarccone, “Yasaviyya”, *El²* (İng.), XI, 294-296.

NECDET TOSUN

YESRİB

(bk. MEDİNE).